

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Том / Volume XXIV (2016),
Книжка / Issue 1

СТАТИИ И СЪОБЩЕНИЯ / ARTICLES AND COMMUNICATIONS

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
St. Cyrill and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Том / Volume XXIV (2016),
Книжка / Issue 1

ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ И РЕФОРМИ В БЪЛГАРИЯ (1944 – 1945 г.)

Тодор ГАЛУНОВ

PARLIAMENTARY ELECTIONS AND REFORMS IN BULGARIA (1944 – 1945 years)

Todor GALUNOV

Abstract: After the coup on September 9 in the country began transformations that gradually impose totalitarian political model. In the first years in the country remains democratic institutions, albeit heavily eroded, according to the decisive will of BRP (k). They are planned reforms in the political system and the restoration of the procedure of the National Assembly. Partially is restored multiparty system, but only for “trustworthy parties.” Contrary to still formally in force TC introduces the mandatory term and the age of eligibility is fixed at 23 years; It allows the distribution of ballots on the day of the vote. Elections for the 26 NSAs are prepared under the proportional system. However, the opposition boycotted them and involve only the ruling Patriotic Front. So electoral experiments can actually be implemented.

Key words: parliamentarians, instruments, totalitarian, party, democracy, constitution, political, imperative, mandate, propagated

След преврата на 9 септември в страната започват преобразования, които постепенно налагат тоталитарния политически модел. XXV ОНС е разпуснато. Новата власт обаче решава в първите години на преход към тоталитаризъм да запази декора на демократичните институции, макар и силно ерозирани, съобразно решаващата воля на БРП (к). Планирани са реформи в политическата система и възстановяването на дейността на парламента. Започва процес на политически промени, които рефлектират и върху изборителната система.

Първата важна стъпка по пътя на реформите става на 12 октомври 1944 г. Решен е един от спорните моменти в дотогавашната ни правна практика – до каква степен жените да имат равни права с мъжете? Издадена е Наредба-закон за изравняване правата на лицата от двата пола. Този момент рефлектира и върху изборителната система като създава предпоставките за реалното приложение на всеобщото изборително право. Изборителния корпус се удвоява около два пъти. На 16 октомври 1944 г. се отменя и заварения от новата власт Закон за избиране на народни представители за ОНС. Така привидно се създава впечатление, че изборното законодателство в България ще върви към разширяване на изборителните права. Много скоро обаче фактът, че България се оказва в съветската зона на влияние започна да променя нещата в друга посока.

През февруари и март 1945 г. доминиращата вече в българския политически живот Българска работническа партия (комунисти) – БРП (к) бе формулирала основните параметри на изборния закон. Той трябваше да съдържа следните елементи: пропорционална изборителна система; задължително гласуване; издигане на кандидатите от околийските комитети на Отечествения фронт (ОФ), партиите в него и нефашистките обществени организации; лишаване на фашистите от пасивно изборително право, но при запазване на активното им; въвеждане на императивен мандат за депутатите. През март на свой ред ОФ прави някои допълнения към препоръките на комунистите по-важни от които са: обща листа на ОФ и даване на изборни права на военнотружещите и милиционерите. Част от бъдещата опозиция в лицето на Българския земеделски народен съюз (БЗНС) – групата на Никола Петков,

през април се застъпва за увеличаване на възрастта за придобиване на активно изборително право от 21 на 25 г. Мотивът се търси в липсата на зрелост на лицата под 25 г. Текстът обаче е в противоречие с ТК и това би намалило изборителния корпус. През май николапетковистите решават да работят за възстановяване на изборителните принципи на ТК, т.е. активното изборително право да се получава на 21 г.

На 8 юни 1945 г. регентите Венелин Ганев, Цвятко Бобошевски и Тодор Павлов утвърждават приетата от кабинета на Кимон Георгиев Наредба-закон за избиране на народни представители, която да послужи за провеждане на изборите за XXVI ОНС [ДВ, бр. 136, 15.06.1945]. За кратко време тя претърпява и някои промени, което показва, че по принцип текстът не е юридически прецизиран [ДВ, бр. 140, 20.06.1945; бр. 145, 26.06.1945; бр. 152, 4.07.1945; бр. 169, 24.07.1945; бр. 184, 10.08.1945; бр. 214, 14.09.1945; бр. 222, 24.09.1945; бр. 232, 5.10.1945].

На първо място в наредбата се планира разширяване на приложното поле на всеобщото изборително право. По-горе се каза, че изборителният корпус е удвоен де факто с даването на пълни права на жените. Сега броят на гласоподавателите се увеличава и чрез смъкването на възрастта за прилагане на активното изборително право от 21 на 19 г. Този факт обаче е в пряко нарушение на ТК. Тя е ясна – активно изборително право се дава на 21 г. Така една стъпка към разширяване на изборителния корпус е съпроводена с конституционно нарушение – нещо типично за новата власт, която не се съобразява с основния закон.

Изборителният корпус де факто се увеличава косвено и с минимизиране на ценза за отседналост. По принцип се приема, че гласуването се извършва по местожителството в съответната община. При положение обаче, че едно лице отсъства повече от две седмици и се намира в друга община то задължително трябва да се яви, най-късно две седмици преди вота, в общината, където пребивава, за да бъде записано в списъците. Видно е, че тук правото се превръща и в задължение. Ценз за отседналост на практика няма – нещо, което е безспорен плюс за разширяване на всеобщото изборително право, но от друга страна, лицето е длъжно да се запише в изборния списък. Това е недемократична мярка, продиктувана от стремежа на управляващите за тотален контрол над политическия живот и зорко следене на придвижването на гражданите.

Планира се на четири години изборните списъци да се преглеждат основно, а ежегодно само да се коригират с изключените или получили изборителни права граждани. Съставянето на списъците на четири години е точно рамкирано и като дати. На 1 март предварителният изборен списък се обявява публично. Той се съставя по азбучен ред на имената на гражданите и по азбучен ред на населените места. Номерацията е непрекъсната, така че всеки гласоподавател получава свой изборен номер. Гражданите имат възможност да обжалват последователно: пред кмета на общината, общинския съвет, околийския съдия. Окончателното публично оповестяване на списъците става на 15 май. Лицата, получили или загубили изборителни права след тази дата, се отбелязват само в списъка, без да се променя неговата номерация. От наредбата не става ясно как се процедира спрямо лицата, навършващи пълнолетие след тази дата и дали те на практика не се лишават от активно изборително право. Наредбата се придържа и към една утвърдена в годините традиция за снабдяване на всеки изборител с изборителна книжка, в която се вписва името и номера му в списъка. Тя е документ, без който не може да се гласува и в който има 16 листчета – за всеки евентуален избор по едно. Когато изборителят отиде да гласува комисията къса листчето, което е за предвидения вот. Тази процедура обаче дава възможност за по-лесен контрол дали едно лице гласува, или не, с което в известен смисъл се нарушава свободата на вота.

В наредбата закон се извършва важна промяна по отношение на възрастта за упражняване на пасивно изборително право – тя се смъква на 23, което е в разрез с ТК, предвиждаща навършени 30 г. Новата промяна разширява кръга на лицата, които могат да попаднат в представителните органи на властта, което по принцип разширява демократизма и приложното поле на всеобщото изборително право. Проблемът е, че отново се погазва конституцията.

Кръгът на лицата, притежаващи пасивно изборително право, се ограничава с режима на кандидатиране на държавните и общински чиновници. Те може да упражнят това свое право само, ако в срок от 10 дни след насрочване на вота напуснат службата, която заемат. През юли текстът става още по-рестриктивен и налага на чиновниците веднага след кандидатирането си да напуснат заеманата длъжност. Идеята е позната – чиновниците да не се увличат в партийните битки, а да се концентрират

върху основната си работа. Както и да погледнем обаче текста, е ясно, че той де факто изключва голяма част от подготвената българска администрация от евентуално попадане в парламента. Задължителното напускане на работа спокойно може да се замени с неплатен отпуск, за да се избегне възможността за чиновнически натиск върху избирателя. Няма гаранция, че чиновникът ще е избран за депутат, а загубата на работното място ще остане в сила и след вота. От този режим са изключени министрите, които може да се кандидатира без да напускат поста си.

Нов момент е възстановяването на активното избирателно право на военнослужещите, което в правната рамка на аналогичната Наредба-закон от 1937-38 г. липсва. Така избирателният корпус се увеличава, гарантират се и правата на военните като граждани, но се създават условия за партизиране на армията.

В крайна сметка данните показват, че по отношение на активното избирателно право се върви напред в количествен план. Данните показват, че притежателите на активно избирателно право за изборите за 26 ОНС са 4 558 332. За сравнение при изборите за 26 ОНС броят им е 3 235 968, т.е. получава се разлика от плюс 1 322 364 избиратели.

Важно ограничение на пасивното избирателно право се извършва с лишаването на лицата, които са имали „фашистки“ прояви от правото да избират. Идеята е да се извърши дефашизация на политическия живот. Проблемът е, че текстът може да се използва за произволни тълкувания и за фашистки прояви да се обявяват действия на лица, които нямат нищо общо с фашизма. Подобен текст би бил много по-прецизен, ако попадне под понятието, фиксирано в чл. 86 в ТК, че от избирателни права се лишават тези граждани, които „са лишени от граждански и политически правдини“. Лишаването трябва да стане по съдебен път и въз основа на ясна законова и документална база. Към момента на издаване на наредбата, както и по-късно, въпреки известни корекции на тази правна рамка, понятието „фашист“ и „фашистки“ прояви се тълкуват доста произволно от новата власт за дискриминиране на определени политически фигури от опозицията и дори на съвсем обикновени граждани, нямащи нищо общо с политиката. Пасивното избирателно право може да се упражнява от кандидатите без изискване за ценз за отседналост. Всеки може да се кандидатира само в една околия, но без да има изискване да живее на нейна територия.

Важен момент е възстановяването на пропорционалната избирателна система, която последно бе приложена в парламентарните избори през 1931 г. Кандидатурите се оформят в изборни листи, които се представят в Областния съд в центъра на изборната околия. Листите се издигат по три начина: 1) От Областния съвет на ОФ; 2) От партии, регистрирани като юридическа личност и нямащи фашистки прояви; 3) Инициира се от 10 грамотни избиратели, които удостоверяват действието си с нотариално заверени подписи. Прави впечатление, че се осигурява доминация на партиите от ОФ. Извън тях може да участват в кампанията само тези, без фашистки прояви. Изискването отново е продукт на идеята за дефашизация, но в този момент се води силна кампания от управляващия ОФ срещу инакомислещите. Така че всяка неудобна формация се обявява за „фашистка“. Най-демократичният елемент в издигането е опцията за възможността 10 избиратели да регистрират листа. Всичко това е много добре, ако репресиите на режима не са толкова големи, че на практика да убият идеите за политическо инакомислие. Реално могат да издигат листи само лица, които са свързани с новия режим. За другите партии става все по-трудно. Кандидатите в листите могат да бъдат атакувани от избирателите и партиите относно това дали отговарят на условията за упражняване на пасивно избирателно право. Възможността за това е със срок 5 дни от публичното оповестяване на листите от Областния съд.

Наредбата се придържа към практиката изборните бюлетини да бъдат бели. Идеята на подобна регламентация е да се избегне традиционно цветовото гласуване от първите десетилетия на ХХ век. В бюлетините обаче „може“ да се постави името на партията или организацията, поставила листата. Ясно е, че текстът не е прецизен. За да няма неясноти, името на партията би трябвало ясно да се каже дали името на партията фигурира в бюлетината, или тя е изцяло бяла.

В организационно-технически план вотът се провежда в рамките на изборни колегии. За целта съществуващите 9 области, съобразно големината си се разделят на няколко колегии. В крайна сметка се формират общо 23 изборни единици. Областният директор, а за София министърът на вътрешните работи разделя колегиите на секции, като всяко селище, по-голямо от 500 души е една секция, а в големите центрове секциите са от 2500 души. Броят на депутатите се определя на принципа: един

мандат на 25 000 жители. Така ТК отново е нарушена. В нея ясно се казва, че един депутат се избира на 20 000 души. Запазва се практиката, въведена през 1937 г., кандидатите за народни представители да се включват само в една изборна колегия.

Интересна е ситуацията с изборните комисии. Основната тежест пада върху бюрата в изборните колегии, всяко от които носи името „централно”. То се председателства от съдия и в него участват двама учители. Секционните бюра пък се председателстват от учител и в тях участват двама грамотни избиратели. Вижда се, че се прави опит да се възроди традицията от края на XIX век, когато върху учителското съсловие често ляга отговорността за провеждане на изборната процедура. Поставянето на изискването пък за грамотност на членовете на секционните бюра дава възможност в тях да участват лица, които притежават минимален ценз. Все пак към 1945 г. България е решила задоволително проблема с грамотността и е по-уместно да се постави по-голямо изискване за заемане на длъжността. Всички членове на двата вида бюро се избират по жребий, теглен в публично заседание, под ръководството на околийския съдия. Членовете на бюрата са защитени от преместване и уволнение от работа в периода от тегленето на жребия до приключване на изборния ден.

В изборния ден се позволява раздаването и размяната на готови бюлетини. Така се създават условия за агитации и напрежение в деня на вота. Интересна е процедурата по преброяването. След края на деня председателят на бюрото назначава двама грамотни избиратели за преброители. Няма други изисквания и решението е на председателя след съгласие с бюрото. Те броят поотделно, заедно с по един член на бюрото и накрая съобщават резултатите. Ако има размиване в двете преброявания, то се записва в протокола. При разлика в броя на изборните листчета, откъснати от избирателните книжки и броя на гласувалите по списък, за меродавно се взема гласуването по списък.

Изборните листи са от категорията на твърдите. Не се позволяват никакви преференции. Първоначално в наредбата се казва, че всяко задраскване на име от листата или прибавянето на ново води до недействителност на бюлетината. В края на юли обаче се променя коренно и се приема моделът, че задраскването на имена запазва валидността на бюлетината.

Важен момент в изборния и по-скоро в следизборния процес е, че за пръв път в българската политическа практика се въвежда толкова рестриктивен модел на поведение на евентуално избраните народни представители, което става с регламентирането на императивния мандат. Изрично се подчертава, че в бъдеще ОНС ще може да отнема мандата на народен представител, дори и законно избран, ако той измени грубо на идеите и програмата при които се е кандидатира. Предложението се прави само от ръководството на политическата сила и едва тогава ОНС отнема мандата. Подобна процедура на отзоваване води до нестабилност на депутата. Той трябва строго да изпълнява програмата на партията, дори и тя да не отговаря на обективните потребности на обществото. От друга страна, така в българския политически живот се прави застраховка срещу евентуална подмяна на вота от депутати, които веднъж попаднали в ОНС биха си позволили да напуснат парламентарната група или да изменят на идеите, за осъществяването на които са пратени в представителния орган. Отнемането на мандата води до проблема за попълването състава на ОНС. По принцип се приема, че влиза следващият от листата. Ако обаче листата е изчерпана, се предвижда провеждането на частичен избор в същата колегия. Текстът е неprecizen. Редовните избори се провеждат по пропорционалната система, а частичният избор, както е регламентиран е /за един мандат и пропорцията тук няма място. Следователно изборът би трябвало да е мажоритарен, но никъде в закона това не се фиксира.

Наредбата закон привидно дава гаранции за свободното протичане на вота. Държавни и общински чиновници, които се възползват от служебното си положение, за да заплашват избирателите или да им обещава облаги по повод гласуването, подлежат на наказание глоба от 1 000 до 15 000 лв. или строг тъмничен затвор до 1 г., съчетано с лишаване от граждански и политически права по Наказателния закон. Тези правни норми на практика трудно могат да влязат в сила, поради антидемократичния характер на установения политически режим. Те са поредното доказателство за неадекватността между правната рамка и приложното ѝ поле в българската политическа действителност.

Мандатите се разпределят по изборни колегии, съобразно гласовете за пропорционалните листи. Прилагат се два, а при необходимост четири и повече метода за установяване броя на мандатите за основните политически сили. Първата методика, която се прилага, е тази на Томас Хер, която действа в България от 1923 до 1931 г. [Галунов, Т. 2008, с. 65 – 150]. При нея всички гласове, подадени за

партиите в колегията се сумират, а получената сума се разделя на броя на мандатите, предвиден за колегията [Нюланд, Р. 1993, с. 48 – 53]. Така получаваме изборният делител. Партиите, които нямат гласове равни или по-големи от делителя, не получават мандат. Ето и пример:

<i>I листа</i>	<i>II листа</i>	<i>III листа</i>	<i>IV листа</i>	<i>V листа</i>	Общо
48 000	30 000	27 000	7 500	3 100	115 000

За колегията са планирани 8 мандата. Изборният делител се получава като се раздели: $115\,600 : 8 = 14\,450$. Партиите, които имат по-малко гласове от делителя, в случая четвъртата и петата листа няма да получат мандат. Ако всички партии имат по-малко число на гласовете от 14 450, тогава се прилага методиката на Хагенбах-Бишоф, действала в България от 1912 до 1923 г. Принципът е същият, само че броят на гласовете се разделя на броя на мандатите, увеличен с единица. В случая щяхме да разделим 115 600 на $8 + 1$, т.е., на 9. Тогава право на мандати щеше да има само партията или партиите, които достигнат това число. В случая това не се налага, тъй като има три партии, достигнали делителя. Наредбата допуска теоретично обаче, че и при първото, и при второто делене може никоя партия да не достигне делителя. Такава хипотеза е възможна при много фрагментиран модел на политическата система, при който в изборите участват голям брой малки партии, което води до разсейване на гласовете. Като трета методика се планира т.нар. „Императорска квота” при която броят на гласовете се дели на броя на мандатите, увеличен с два, т.е., делим на $(8 + 2) = 10$. Право на мандати получават само партиите достигнали делителя. Това деление се извършва докато поне една партия достигне изборния делител.

При посочените числа още след деленето по Хер първите три листи достигат делителя. Мандатите се разпределят между тях, но вече се прилага методът Дондт. За целта гласовете на трите листи се подреждат една до друга и се делят последователно на: 1, 2, 3, 4 и т.н., за да се получат достатъчно на брой частни, и да сме сигурни, че ако извършим още едно деление няма да има ново разпределение на мандатите. Сравняваме частните и първите 8 от тях дават и мандатите за конкретните листи. Пример:

<i>Делител</i>	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>B</i>
1	48 000 (1)	30 000 (2)	27 000 (3)
2	24 000 (4)	15 000 (6)	13 500 (7)
3	16 000 (5)	10 000	9 000
4	12 000 (8)		

Числата в малките скоби до гласовете дават поредността на мандатите. Така партия I ще получи 4 мандата, а останалите две партии по два мандата. Разгледаните методи на изчисление дават ясно предимство на големите партии. Липсата на агрегиране на гласовете на национално ниво пък допълнително лишава малките партии от възможност за представителство, което прави системата несъразмерна и на практика е отказ от пропорционалност.

След приемането на наредбата-закон нормативната уредба за изборите е готова. На 20 юни 1945 г. регентите издават указ, с който изборите са насрочени за 26 август. Появява се обаче проблем. Оформящата се опозиция смята, че в страната няма условия за свободни и честни избори [Иусов, М. 2000, с. 120 – 121]. В такъв смисъл земеделската опозиция, подкрепяна от социалдемократите и радикалите изпрати изложение до председателя на Съюзната контролна комисия в България, до Регентския съвет и до Министерския съвет (МС). Пледира се за международен контрол върху изборната процедура. През август опозицията още повече се активира и успява да издейства намесата на представителя на САЩ в България Мейнард Барнс, който в две ноти до българското правителство

настоява за отлагане на вота. В същия дух е и нотата на британския представител Х. Бозуел. В крайна сметка изборите се отлагат за 18 ноември 1945 г.

Междувременно и НК на ОФ настоява инициира промени в изборното законодателство. Взема се решение за създаване на Централна комисия за изборите, която да има своите поделения в колегиите [ЦДА на РБ, ф. 28, оп. 1, а.е. 169].

На 13 септември се извършват някои промени в наредбата-закон. Правителството явно отстъпва пред атаките, че под мотото за борба с фашизма се преследват инакомислещи партии и политици. За това отпадна текстът, че кандидатски листи могат да издигат партии, които нямат фашистки прояви. Приема се, че щом партията е съдебно регистрирана, тя отговаря на българските закони и може да издига депутатски листи. В тази връзка се промени и текстът, който лишава от пасивно право лицата с „фашистки прояви” с по-прецизния, в който се говори вече за лица „проявени като фашисти”. Така се дава една по-голяма гаранция за правата, тъй като се стеснява рамката само за лица, които би трябвало да имат доказана фашистка дейност, а не просто проява, която може да се тълкува по-еластично и произволно.

Избирателят се улесни и по-отношение на възможността за близко и удобно гласуване. Дава се възможност изборни секции да се създават и в селища с по-малко от 500 души, както и в санаториуми и болници. Така се създават малко по-добри организационно-технически предпоставки за провеждане на вота. Политическата обстановка в България обаче не е подходяща за нормална изборна борба [Знеполски, И. (ред.), 2009, с. 108 – 109]. По тази причина опозицията прави няколко нови опита за отлагане на вота, но те са неуспешни. В резултат на това опозицията решава да бойкотира вота.

В крайна сметка на 18 ноември 1945 г. вотът е проведен, но де факто ОФ се състезава със себе си. От 276 депутати ОФ печели всички места, като разпределението вътре в организацията по партии е следното: БРП (к) – 94 мандата; БЗНС – 94; Народен съюз (НС) – „Звено” – 44; Българска работническа социалдемократическа партия (БРСДП) – 31; Радикална партия (РП) – 11; независими – 2. Въпреки привидният ред опозицията обвинява правителството на ОФ в многобройни нарушения, като се открояват заплахите и насилията в предизборната борба [СД на XXVI ОНС, 1946, с. 103–115]. В изборите гласуват 3 853 097 души или 84,8% от имащите право на глас. По-висок е процентът на активността само през „знаковата” 1923 г. когато се достига апогея на изборната активност при многопартийна система в България. През април 1923 г., тогавашното правителство на Александър Стамболийски успява да активира 86,48% от избирателите при вота за XX ОНС, а през ноември 1923 г. в изборите за XXI ОНС режимът на Демократическия сговор „изкарва” до урните 86,21% от правоимащите [Галунов, Т. 2008, с. 74 – 75].

Ясно е, че както в посочените два примера от 1923 г. и при изборите от 1945 г. активността е продукт на натиска от страна на властите да се гласува непременно. В това отношение правителството на ОФ се явява продължител на най-лошите български политически традиции. Правителствените кандидати печелят 3 397 672 гласа или 88,18% от гласовете. Прави впечатление големият брой на недействителните бюлетини – 455 425, които наблюдателите и по-късните изследователи причисляват по-скоро към гласовете на опозицията. Великите сили оценяват по различен начин вота – докато СССР смята, че всичко е нормално и изборите са минали успешно, то Великобритания и САЩ са ясни – в България демокрацията е потъпкана и изборите са поредното доказателство за това. В крайна сметка в България започна да се налага една антидемократична линия, която продължава във „възходяща” посока – линия на антидемократизъм и елиминиране на инакомислещите. Централната избирателна комисия, начело с проф. Ст. Баламезов, фактически няма работа по изчисляване на изборните резултати и разпределение на мандатите по партии. Всички мандати отиват в листата на ОФ с изключение на двамата независими избрани кандидати. Комбинираната система от изчисляване на мандатите по методите на Томас Хер и Виктор Донд остава неприложена и нейният ефект върху партиите не можа да се проясни. В добавка приложението на пропорционалната система се оказа излишно и не се състоя. Нейната основна цел е да установи по-точна съразмерност между процента на партиите и тяхното представителство в НС. Тук такъв синхрон нямаше как да се направи. България се сдобива със своя първи ОФ парламент. Така изборната система е синхронизирана с политическия режим и на новото XXVI ОНС се налага да работи в условията на липсваща опозиция.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES*Изследвания*

Галунов, Т. 2008 – Тодор Галунов. Избирателни системи и парламентарни избори в България (1919 – 1939). Велико Търново, 2008. [Galunov, T. Izbiratelni sistemi i parlamentarni izbori v Balgariya (1919–1939). V. Tarnovo, 2008].

Исусов, М. 2000 – Мито Исусов. Политическият живот в България 1944 – 1948. С., 2000. [Isusov, M. Politicheskiyat zhivot v Balgariya 1944 – 1948. S., 2000].

Знеполски, И. (ред.), 2009 – История на Народна Република България. Под ред. на И. Знеполски. София, 2009. [Istoriya na Narodna Republika Balgariya. Pod. red. na I. Znepolski. Sofiya, 2009].

Нюланд, Р. 1993 – Р. Нюланд. Избирателни системи. София, 1993. [Nyuland R. Izbiratelni sistemi. Sofiya, 1993].

Архивни материали

СД на XXVI ОНС – Стенографски дневници на XXVI Обикновено Народно събрание. София, 1945 – 1946. [SD na XXVI ONS – Stenografski dnevnici na XXVI Obiknoveno Narodno sabranie. Sofiya, 1945 – 1946].

ДВ – Държавен вестник, 1945 [DV – Darzhaven vestnik, 1945].

ЦДА на РБ – Централен държавен архив на Република България, ф. 28, оп. 1 [TSDA na RB – Tsentralen darzhaven arhiv na Republika Balgariya, f. 28, op. 1]